

MƏCBURİ NÜSXƏ CARİ MİLLİ BİBLİOQRAFIYANIN ƏSAS BAZASI KİMİ

Milli məlumat sisteminin mühüm tərkib hissələrindən olan milli biblioqrafiya ayrı-ayrı ölkələrdə müxtəlif qaydalarda təşkil olunsa da, onun başlıca vəzifəsi cəmiyyətin biblioqrafik informasiya tələbatının ödənilməsinə xidmət etməkdir. Beynəlxalq biblioqrafiyanın müasir inkişaf səviyyəsi bütün ölkələrdə milli biblioqrafik xidmət sisteminin yaradılmasını və onun daha da təkmilləşdirilməsini tələb edir. Hər bir ölkədə çap edilən nəşrlərin və digər sənədlərin tam və dəqiq qeydi aparılmalıdır. Çünki bunsuz biblioqrafik məlumat mübadiləsi sistemini təşkil etmək mümkün deyildir.

Qarşıya qoyulan bu məqsədə nail olmaq üçün milli biblioqrafiya ilə əlaqədar bir sıra mürəkkəb problemləri həll edib, həyata keçirmək lazımdır. Belə problemlərdən biri məcburi nüsxə haqqında qanunun mövcud olmasıdır. Qeyd edək ki, belə bir qanun ilk dəfə Fransada 1537-ci ildə I Frantisk tərəfindən qəbul edilmişdir. Həmin qanuna əsasən, ölkənin bütün nəşrləri çap etdikləri kitablardan bir nüsxə Kral kitabxanasına təqdim etməli idilər (3,S.43). Zaman keçdikcə bu qanun daha da təkmilləşmiş və kitablara yanaşı çap məhsulunun digər növlərini də əhatə etmişdir. Artıq müasir dövrdə yalnız çap məhsulu məcburi nüsxə haqqında qanunun yeganə obyektinə ola bilməz. Buraya poliqrafik, audiovizual və elektron komponentləri olan müxtəlif informasiya daşıyıcılarında hazırlanmış bütün sənədlər daxildir.

Məcburi nüsxələr sistemi ölkənin milli arxivinin yaradılması üçün baza rolunu oynayır. Bu məcburi nüsxələr eyni zamanda kitabxana fondlarının tamamlanmasında, zənginləşməsində, habelə milli biblioqrafiyanın inkişafında

əsas mənbə kimi böyük əhəmiyyətə malikdir. Lakin heç də bütün dövlətlərin müvafiq qanunları ölkədə milli bibliografiyanın baza rolunu təmin etmir. Məcburi nüsxə haqqında qanunçuluğun üç forması mövcuddur.:

1) Müəlliflik hüququnun mühafizəsi;

2) Milli bibliografiya orqanlarında verilən məlumatların dəqiqliyinin təmin edilməsi;

3) Ölkədə nəşr edilən sənədlərin məcburi olaraq nüsxəsinin qeyd olunmaq üçün xüsusi dövlət idarələrinə təqdim edilməsi.

Məcburi nüsxə haqqında qanun ayrı-ayrı ölkələrdə olduqca müxtəlifdir və onlar bir-birindən fərqlənirlər. Məsələn, materialın seçilmə prinsipi, məcburi nüsxələrin miqdarı; onların təqdim edilməsindəki operativlik, qanuna əməl edilməsinə nəzarət metodları və s. ayrı-ayrı ölkələrin məcburi nüsxə haqqındakı qanunlarında özünü müxtəlif cür göstərir.

Məlumat mənbələrinin genişlənməsi və çoxalması məcburi nüsxə haqqında qanunların təkmilləşdirilməsini tələb etməklə yanaşı onun, beynəlxalq miqyasda ümumi modelinin işlənməsi zəruriliyini də qarşıya qoyur. Çünki hal-hazırda ayrı-ayrı ölkələrdə cari milli bibliografiyanın təkmilləşməsi və bir-birinə yaxınlaşması prosesi getdiyindən məcburi nüsxə probleminin vacibliyi və mürəkkəbliyi onun beynəlxalq səviyyədə həllini tələb edir. Qeyd edək ki, bu problem həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur.

Hələ ötən əsrin 70-ci illərində alman bibliografi Q.Pomassl dünya ölkələrində cari milli bibliografiyanın vəziyyətini açıb göstərən «Sinoptik cədvəllər» tərtib etmişdir. «Sinoptik cədvəllər» bütün dünya ölkələrində cari milli bibliografiyanın vəziyyəti haqqında əyani təsəvvür yaratmaqla yanaşı, müqayisəli statistik məlumatların əldə olunmasına imkan vermişdir. Müəllif milli bibliografiyanın inkişafındakı xarakterik xüsusiyyətləri açıb göstərmiş və bununla bağlı bir sıra vacib problemlərin gələcəkdə də öyrənilməsinə və

nəzəri cəhətdən, işlənməsini irəli sürmüşdür ki, onlardan da biri cari milli bibliografiyanın bazası hesab edilən məcburi nüsxə haqqında qanundur. Pomasslın verdiyi məlumata görə 1974-cü ilə kimi dünyanın 100 ölkəsində məcburi nüsxə haqqında qanun qəbul edilmişdir (4,S.10). Eyni zamanda 10 ölkənin məcburi nüsxə haqqında qanunu olmasına baxmayaraq, özlərinin cari milli bibliografik nəşrləri yox idi. 90-cı illərin əvvəllərində isə artıq məcburi nüsxə haqqında qanun qəbul etmiş, ölkələrin sayı artıq 139-a çatmışdır (5,S.141).

Məcburi nüsxə haqqında qanun əsasən iki əsas vəzifənin həyata keçirilməsini müəyyənləşdirir: milli çap məhsulunun toplanması və saxlanması; milli çap məhsuluna daxil edilən bütün materialların etibarlı bibliografik qeydinin yaradılması.

Müasir dövrdə məcburi nüsxələr haqqında mövcud qanunların ümumi prinsiplərini aşağıdakı kimi müəyyənləşdirmək olar:

- məlumat əhəmiyyəti olan bütün sənədlərin tam şəkildə qeydə alınması;

- nəşriyyatların, mətbəələrin və bütün müvafiq idarələrin, başqa sözlə, «istehsalçıların» məcburi nüsxələrin çatdırılması üçün məsuliyyət daşması;

-məcburi nüsxələrin çatdırılması vaxtının maksimum dərəcədə qısaltılması (çapdan buraxıldığı vaxtdan bir aydan artıq keçməmək);

-məcburi nüsxələrin çatdırılmasına nəzarət sistemində ciddi əməl olunması.

Məcburi nüsxələr haqqında milli qanunlarda bu prinsiplərin həyata keçirilməsi, cari milli bibliografiya sisteminin təkmilləşdirilməsinə, deməli, dünya miqyasında bibliografik informasiya mübadiləsinin təkmilləşdirilməsinə imkan verəcəkdir.

İFLA-nın 46-cı sessiyasının (Manila, 1980) qərarına əsasən, cari milli bibliografiya orqanlarında ədəbiyyatın qeydinin 3 səviyyəsi müəyyənləşdirilmişdir: birincisi (mini-

mum) 1977-ci ildə milli bibliografiya üzrə Beynəlxalq konqresdə müəyyənləşdirilmişdir; ikincisi dissensiyaların, xəritələrin, notların, ixtiraların, elmi konfranslarda məruzələrin qeydi; üçüncüsü (maksimum) seriyalı nəşrlərdən məqalələrin qeydi təsviri incəsənət əsərlərindən reproduksiyaaların, qramafon vallarının, səs kosetlərinin, qıvıyularının, plakatların, kinofilmlərin, mikroformatların, video kasetlərin maşınla oxunan informasiya daşıyıcılarının qeydi. Bu model cari milli bibliografiya orqanlarında qeyd olunan sənədlər dairəsinin getdikcə genişlənməsini tələb etməklə yanaşı, məcburi nüsxə haqqında qanunların da təkmilləşdirilməsini vacib məsələyə çevirirdi.

Respublikamızda ilk dəfə məcburi nüsxə haqqında qanunun qəbul edilməsi Azərbaycan Dövlət Kitab Palatasının yaradılması ilə bağlı olmuşdur. 1925-ci il fevral ayının 5-də «Azərbaycan SSR Xalq Maarif komissarlığı yanında Dövlət Kitab Palatasının təşkili və mətbuat nüsxələrinin təqdim edilməsi haqqında» (2,S.7) qərar qəbul edilir. Həmin qərara əsasən respublika ərazisində nəşr edilən çap əsərlərinin hər birindən 50 məcburi nüsxə Kitab Palatasına göndərməli idi. Məcburi nüsxələrin Kitab Palatasına vaxtli-vaxtında daxil olmasına nəzarət işini palatanın «Nəzarət şöbəsi» həyata keçirirdi. Sonrakı dövrdə ümumittifaq miqyasında məcburi nüsxə haqqında qəbul edilən bütün qanunlar Azərbaycana da tətbiq edilirdi.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının qəbul etdiyi qanunlardan biri «Kitabxana işi haqqında» Qanundur (19 dekabr 1998-ci il). Həmin qanunun III fəslinin 15-ci maddəsi(1,S.10) kitabxanaların pulsuz məcburi nüsxələrlə təchizatı məsələlərini əhatə edir. Orada qeyd olunur ki, dövlət və qeyri-dövlət nəşriyyatları, nəşriyyat fəaliyyəti ilə məşğul olan poliqrafiya müəssisələri və digər hüquqi şəxslər tərəfindən buraxılan çap məhsullarından Milli kitabxanaya 4 pulsuz məcburi nüsxə, qanunvericilik və müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının kitabxanalarına, respublika əhə-

miyyətli elmi-sahəvi kitabxanalara Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Mərkəzi Elmi Kitabxanasına və Bakı Dövlət Universitetinin kitabxanasına profilinə uyğun olaraq 2 pulsuz məcburi nüsxə, Azərbaycan Respublikasında nəşr olunan bütün qəzet və jurnal redaksiyaları isə 2 pulsuz məcburi nüsxə göndərməlidirlər. Göründü kimi, bu maddə məhz kitabxana fondlarının təkmilləşdirilməsi məqsədilə, onların məcburi nüsxələrlə təmin edilməsini əhatə edir. Eyni zamanda burada yalnız çap məhsulu nəzərdə tutulur.

Bütün bunlar respublikamızda məcburi nüsxə haqqında yeni qanunun qəbul edilməsini və bu əsasda yeni ədəbiyyatın cari dövlət qeydinin qaydaya salınmasını qarşıya qoyur. Yeni qanun yalnız çap məhsulunu deyil, sənədlərin bütün növlərini, o cümlədən müasir texnologiya əsasında hazırlanan bütün informasiya daşıyıcılarını, onları istehsal edənlərin və istehsalçıların bütün kateqoriyalarını, məcburi nüsxələrin çatdırılma müddətini, bu işə nəzarət sistemini və digər bu kimi məsələləri əhatə etməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. «Kitabxana işi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu // *Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya.-1999.-№1.-S.3-16*
2. Əliyev Z.H. *Azərbaycan bibliografiyasının tarixi (1920-1970): Dərs vəsaiti.-B.,1978.- 78 s.*
3. Гудовшикова И.В., Лотова К.Б. *Общая иностранная библиография.-М.,1978.-224 с.*
4. *Общая иностранная библиография.-М.,1982.-61 с.*
5. Семеновкер Б.А. *Международный справочник по обязательному экземпляру.-//Библиография.-1991.-№2.-С.141.*
6. Веревкина А.М., Симонова Е.Г. *Всемирный информационно-библиографические системы.-М.,1986.-36 с.*

**ОБЯЗАТЕЛЬНЫЙ ЭКЗЕМПЛЯРЬ КАК
ОСНОВНАЯ БАЗА ТЕКУЩЕЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ
БИБЛИОГРАФИИ**

РЕЗЮМЕ

В статье характеризуется роль и значение обязательный экземпляра в развитии ТНБ. А так же проанализированы основные функции, принципы и пути совершенствования этого института. В конце указывается важность принятие нового закона об обязательном экземпляре, который охватит не только произведения печати, а так же все виды информационных носителей.